

ЖАҢА МЕДИАНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ МӘДЕНИЕТКЕ ЫҚПАЛЫ

Ж.М. Төлен* , А.Б. Халбеков² , Ш.М. Жандосова³

¹Тұран университеті, ҚР Президенті жанындағы ҚР Ұлттық ғылым академиясы,
Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты,
Алматы, Қазақстан

E-mail: tolen.zh.kz@gmail.com, armanhalbekov041@gmail.com, sholpan_zhandosova@mail.ru

Аңдатпа. Бүгінгі цифрлық дәуірде жаңа медиа платформалары әлемдегі елдердің саяси мәдениеті мен қатысуын айтарлықтай өзгертті. Бірегей әлеуметтік-саяси құрылымға ие Қазақстанда да саяси қатысудың, әсіресе жастар арасындағы белсенділіктің өзгерістері байқалуда. Әлеуметтік медианың кең таралуы саяси белсенділік пен қоғамдық пікірге әсер етіп, елдің саяси мәдениетіне елеулі өзгерістер әкелді. Бұл мақалада жаңа медианың Қазақстандағы саяси мәдениетке оның ішінде азаматтардың саяси білімі мен саяси құндылықтарының қалыптасуына және саяси белсенділігіне ықпалы қарастырылады. Негізгі назар жастар белсенділігіне, мемлекеттік институттарға деген сенімге және азаматтық қатысу динамикасына аударылған. Соңғы зерттеулер мен статистикалық деректерге сүйене отырып, бұл мақалада цифрлық платформалардың саяси пікір білдіру мен мобилизация алаңына айналғаны және олардың басқару мен әлеуметтік мәселелерге деген көзқарасқа қалай ықпал ететіні, саяси қатысу құралы ретінде әлеуметтік желілердің рөлінің артқаны, сондай-ақ саяси кеңістіктің цифрлануымен байланысты мүмкіндіктер мен сын-қатерлер талданады. Мақалада әлеуметтік желілердегі қазақстандық саяси дискурстың мәні мен мазмұнын контент-талдау жасай отырып, оның саяси мазмұнының жиілігін, тақырыптарын (қолдау, сыни, бейтарап) және қатысуы (ұнату, бөлісу, пікірлер) талданды.

Түйін сөздер: саяси мәдениет, жаңа медиа, саяси белсенділік, онлайн қатысу, әлеуметтік желі.

Кіріспе.

Саяси мәдениет – азаматтардың билікке, саясатқа және мемлекеттік институттарға деген қатынасын айқындайтын білімдердің, сенімдердің, ұстанымдардың, нормалар мен құндылықтардың жиынтығы. Соңғы жылдарда бұл мәдениеттің қалыптасуына жаңа медиа – ең алдымен әлеуметтік желілер, блогтар, мессенджерлер мен контент алмасу платформалары – барған сайын ықпалын арттыруда. Жаңа медианың пайда болуы мен кеңінен тарауы ақпаратты тарату мен тұтынуды түбегейлі өзгертті. Бұл жаһандық өзгерістер азаматтардың саяси мәдениетіне, құндылықтарына, саяси процестерге қатысу формасына айтарлықтай әсер етуде. Күрделі саяси тарихы мен тез дамып келе жатқан цифрлық инфрақұрылымы бар Қазақстанда әлеуметтік медианың ықпалы айрықша артуда.

Соңғы уақыттағы жаңа медианың қарқынды дамуы азаматтардың оның ішінде жастардың саяси процестерге қатысу формасын түбегейлі өзгертті. Қазақстанда цифрландыру, жаһандану және саяси реформалардың әсерінен азаматтардың саяси белсенділігінің белгілі бір деңгейде артып келе жатқанын көруге болады.

Осы цифрландыру мен әлеуметтік медианың дамуын ескере отырып, бұл жұмыс ақпараттық қоғамдағы саяси мәдениетті анықтауға, оның теориялық негіздерін талдауға және әлеуметтік медианың азаматтардың саяси белсенділігі мен саяси процестерге қатысуын зерттеуге бағытталған.

Қазақстандағы қазіргі саяси реформалар жағдайында, азаматтардың саяси қатысуы мен белсенділігін дәйекті түрде бақылау және бағалау аса маңызды. Саяси білім мен саяси сауаттылық, саяси қызығушылық, онлайн қатысу, әлеуметтік желілерді пайдалану сияқты саяси мәдениеттің құрамдас бөліктері әртүрлі мемлекеттер, соның ішінде Қазақстанда да көп зерттелетін сала болып табылады.

Цифрландыру азаматтарға онлайн режимде саяси қатысуға және ақпаратқа оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді. Instagram, TikTok, Facebook және т.б. сияқты әлеуметтік желілер оларға өз көзқарастарын білдіруге, саяси мәселелерден хабардар болуға және саясаткерлермен немесе белсенділермен тікелей байланысуға мүмкіндік береді. Демек, азаматтар арасында әлеуметтік желілерді қолдану мен саяси белсенділік арасында тығыз байланыс бар. Қазақстандағы азаматтардың саяси белсенділігі баламалы жолдармен де дамуда. Яғни көптеген азаматтар өздерінің наразылықтарын, пікірлерін әлеуметтік медиа арқылы петицияларға және әлеуметтік желілердегі науқандарға қатысу арқылы білдіреді.

Қазақстанда, посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдер сияқты, саяси және қоғамдық өмірге цифрлық технологиялардың жедел енуі байқалуда. Жаңа медиа ақпарат көзі ғана емес, сонымен қатар пікір білдіру, азаматтарды жұмылдыру және балама қоғамдық кеңістік қалыптастыру платформасына айналуға бұл үдеріс азаматтық белсенділік пен саяси сауаттылықтың дамуы сияқты жағымды нәтижелермен қатар, жалған (фейк) ақпараттың таралуы, көзқарастардың радикалдануы және дәстүрлі институттарға деген сенімнің төмендеуі секілді теріс салдарларды да туындатуда.

Бұл мақала жаңа медиа платформаларының Қазақстандағы саяси белсенділікке, мемлекеттік органдарға деген сенімге және жалпы саяси мәдениетке қалай ықпал етіп жатқанын талдауға бағытталған.

Зерттеу әдістері мен материалдары. Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі ғылыми объективтілік, кешенді әдіс және жүйелілік қағидаттарына негізделеді. Ғылыми зерттеу жұмысында өзара байланысты бірнеше ғылыми әдістер қолданылды. *Контент талдау әдісі* әлеуметтік желілердегі саяси дискурстың мәні мен мазмұнын талдау үшін қолданылды. Яғни саяси оқиғаларға, акторларға немесе реформаларға қатысты түйін сөздерді пайдаланып Instagram, Telegram, TikTok және Facebook сияқты платформалардан деректерді жинап, саяси мазмұнның жиілігін, тақырыптарын, үнін (қолдау, сыни, бейтарап) және қатысу (ұнату, бөлісу, пікірлер) талданды. Сонымен қатар саяси мемдердің, хэштегтердің, инфлуенс ақпараттар мен пайдаланушы пікірлердің контенті талданды.

Компаративистік әдіс белгілі бір уақыт және әлеуметтік топтар арасындағы саяси мәдениеттегі өзгерістерді анықтау үшін қолданылды. Яғни саяси белсенді топтардың мінез-құлқы пассивті бақылаушылармен салыстырып талданды. Әлеуметтік медианы саяси мақсатта пайдаланудағы әртүрлі жастар, буындар арасындағы айырмашылықтар талданды.

Дискурс-талдау әлеуметтік желілердегі саяси хабарламалардың тілін, риторикасын, символизмін зерттеу үшін қолданылды. Зерттеу барысында TikTok, Telegram және YouTube арналарындағы пікірлерде

қолданылған ақпараттар талданды. Ондағы эмоционалды бояуға, иронияға, саяси әзілдерге, сондай-ақ ұлттық және этникалық кодтарға ерекше назар аударылды.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы саяси мәдениеттің жаңа медианың ықпалымен қалай түрленіп жатқанын кешенді түрде зерделеуді көздейді. Әсіресе, интернет пен әлеуметтік желілердің азаматтардың – соның ішінде жастардың – саяси көзқарастары мен құндылықтарын қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, зерттеу аясында цифрлық платформалардың саяси ақпарат алмасу, қоғамдық пікір білдіру, азаматтық белсенділік таныту сынды үдерістерге ықпалы қарастырылады. Жаңа медианың мемлекеттік құрылымдарға деген сенімге, саяси қатысу деңгейіне және қоғамдық дискурсқа тигізетін әсері сараланып, осы үдерістердегі оң және теріс үрдістер ашып көрсетіледі.

Саясаттануда саяси мәдениеттің бірыңғай біртұтас түсінігі жоқ. «Саяси мәдениет» терминін академиялық дискурсқа неміс философы Й.Гердер енгізді [1]. Дегенмен, Г.Алмонд пен С.Верба «Азаматтық мәдениет: бес ұлттағы саяси көзқарастар мен демократия» атты кітабында саяси мәдениетті дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға жіктей отырып, құндылықтардың жиынтығы ретінде тұжырымдайды [2]. Яғни саяси мәдениет – азаматтардың саясатқа деген қатынасын және оған қатысуын айқындайтын тұрақты бағдарлар, ұстанымдар мен мінез-құлық үлгілерінің жиынтығы.

Г.Алмонд пен С.Вербаның еңбектері қазіргі кездегі саяси мәдениетті түсінуге және оның демократияның қалыптасуы мен дамуындағы рөліне айтарлықтай әсер етті. Олардың теориясы классикалық шеңбер ретінде саясаттануда көрнекті орын алады. Дегенмен, олардың аралас саяси мәдениет үлгісі тұрақты демократияны орнатуға ықпал еткенімен, қазір оған сыни көзқараспен қарайды. Себебі, олардың көзқарасы қазіргі қоғамдардағы цифрлық қатысудың және саяси қатысудың дәстүрлі емес нысандарының өсуін есепке алмай, ескірген.

Зерттеуші Е.Сайрамбайдың пікірінше, азаматтық мәдениет – бұл мемлекеттік билікті қабылдау ғана емес, азаматтық қоғамдардағы саяси жүйеге ұжымдық әсер ететін приходтық, субъектілік, қатысушы және бәсекелес саяси мәдениеттердің жиынтығы. Е.Сайрамбай байқауға қатысушыларды қалыптасқан саяси тәртіпке белсенді түрде қарсы тұруға тырысатын саяси хабардар азаматтар деп анықтайды. Оның пайымдауынша, азаматтық мәдениет тек мемлекеттік билікті қабылдаумен бірдей емес. Керісінше, бұл дамушы елдердегі, әсіресе Қазақстандағы саяси жүйеге әсер ететін және қалыптастыратын парохиялық, субъективті, қатысушы және бәсекелес саяси мәдениеттердің қоспасы. Сондай-ақ ол жартылай авторитарлық режимдердегі азаматтардың наразылық қозғалыстары мен интернеттегі белсенділік арқылы саяси наразылықтарын қалай білдіретінін атап көрсетеді [3, 116-127 б.].

Лэнс Беннеттің саяси қатысу теориясы қазіргі азаматтардың дәстүрлі саяси институттарға сенімсіздікпен қарап, ресми саяси қатысудан гөрі жекешелендірілген, желілік және цифрлық белсенділікті маңызды деп санайтынын көрсетеді. Бұл теорияда Беннет «Белсенді азамат» (Actualizing Citizen) және «Міндетті азамат» (Dutiful Citizen) ұғымдарын енгізеді. Бұл тұжырымдама дәстүрлі саяси қатысудан онлайн белсенділікке ауысуды сипаттай отырып, азаматтардың саяси белсенділігінде әлеуметтік желілердің рөлінің артып келе жатқанын баса көрсетеді [4, 20-39 б.].

Жаңа медиа – бұл интерактивті, цифрлық сипаттағы бұқаралық ақпарат құралдары, олар орталықсыздандырылған құрылым, интерактивтілігі, ақпараттың жылдам таралуы және кері байланыс мүмкіндігімен ерекшеленеді. Олардың басты ерекшеліктері – коммуникацияның көлденең құрылымы, өзін-өзі жариялау мүмкіндігі және халықтың кең топтарын қоғамдық-саяси диалогқа тарту әлеуеті.

Бүгінгі таңда қоғамның барлық саласында цифрландыру үрдісінің артқанын көруге болады. Цифрландыру азаматтарға онлайн режимде саяси пікірталасқа қатысуға және ақпаратқа оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді. Instagram, TikTok, Facebook және т.б. сияқты әлеуметтік желілер оларға өз көзқарастарын білдіруге, саяси мәселелерден хабардар болуға және саясаткерлермен немесе белсенділермен тікелей араласуға мүмкіндік береді. Демек, азаматтар арасындағы әлеуметтік желілерді қолдану мен саяси белсенділік арасында тығыз байланыс бар. Қазақстандағы саяси белсенділіктің ауқымы, әсіресе институционалдық емес жолдармен өсіп жатқаны белгілі. Дауыс беру немесе саяси партияларға тіркелу сияқты ресми қатысу шектелгенімен, көптеген азаматтар наразылықтарға, петицияларға және әлеуметтік желілердегі науқандарға қатысады, бұл әдістер саяси шешімдерді тиімді қалыптастырады деп сенеді.

Нәтижелер мен талқылаулар.

Бүгінгі таңда цифрлық медиа оның ішінде әлеуметтік желілер азаматтардың саяси белсенділігін қалыптастыруда шешуші рөл атқаруда, оларға пікірталас алаңын ұсынады, көзқарасын еркін білдіруге мүмкіндік береді. Азаматтар оның ішінде жастар саяси науқандарға белсенді түрде қатысады, партияларға немесе кандидаттарға қолдау іздейді, саясаткерлермен араласады, жазбалармен бөліседі, ақпаратты жаңартады және желіде пікір қалдырады. Smyth & Best пікірі бойынша Facebook, Twitter және Instagram сияқты әлеуметтік медиа платформалары оларды саяси қызметке тарту үшін кеңінен қолданылады, өйткені жастар басқа жас топтарына қарағанда интернетті жиі пайдаланады [5, 133-141 б.]. Бұл платформалардың әсерін зерттеу онлайн құралдардың азаматтардың саяси қатысуын қалай қалыптастыратынын және арттыратынын түсінуге көмектеседі. Loader, Vromen, Xenos сілтеме жасай отырып, әлеуметтік медиа қоғамға саяси оқиғалар мен жаңалықтарды тарату арқылы қоғамдық сана мен пікірге әсер етеді. Авторлардың еңбегі әлеуметтік медиа платформалары азаматтардың оның ішінде жастардың саясат пен азаматтық іс-әрекетке араласу тәсілдерін қалай өзгерткенін зерттейді [6, 143-150 б.]. Ол әртүрлі елдердегі салыстырмалы талдауды қамтамасыз етеді, азаматтардың қатысуын ынталандыруда цифрлық медиа ұсынатын мүмкіндіктер мен қиындықтарды көрсетеді. Оларды қамту арқылы олар қоғамдық қабылдауды қалыптастырады, саяси күн тәртібін белгілейді және қоғамдық дискурсқа әсер етеді, сайып келгенде, азаматтық сана мен белсенділікті қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

Әлеуметтік желі 2013-2014 жылдардағы Украинадағы Еуромайданның саяси белсенділігінде шешуші рөл атқарды. Әлеуметтік желілер, әсіресе Facebook, Telegram ақпараттық, үгіт-насихат және жұмылдыру функцияларын атқарды [7; 8]. Ольга Онуч жүргізген әлеуметтанулық зерттеулеріне сәйкес, наразылық білдірушілердің 51%-ы оқиғалар туралы ақпаратты интернет арқылы алды, 49%-ы осы мақсатта Facebook-ті пайдаланады. Әлеуметтанулық зерттеулер көрсеткендей, наразылық білдірушілердің 51%-ы оқиғалар туралы ақпаратты интернет арқылы, әсіресе «Спильне-ТВ», Хромадске ТВ, Хромадске радиосы және Свобода радиосы (51%), сондай-ақ Facebook (49%) және ВКонтакте (35%) арқылы интернет арқылы алса, олардың наразылық акцияларына қатысу шешіміне көбінесе басқа ақпарат көздерінің ықпалы болған. Мысалы, респонденттердің 48%-ы наразылық акциясын теледидардан көргеннен кейін Еуромайданға қосылуды таңдаса, шамамен 44%-ы досынан, туыстарынан немесе таныстарынан SMS-хабарлама алған соң қатысуға шақырылған [9].

Дегенмен, әлеуметтік желідегі белсенділік нақты шынайы әрекеттерге айналмайтыны «слактивизм» деп аталады. Біріккен Ұлттар Ұйымы слактивизмді адамдар қарапайым әрекеттерді жасайтын, бірақ өзгерістерді жүргізуге терең берілгендік немесе белсенді қатысу міндетті түрде көрсетпейтін ең аз күш-жігер арқылы іске қолдау көрсету нысаны ретінде сипаттайды. Бұл ұғымды әдетте «кликтивизм» немесе «креслодағы белсенділік» не қазір кеңінен бейресми қолданылып жүрген «диван батыр» деп те атайды [10]. Кейбір зерттеушілер интернет қызметті яғни онлайн қатысуды тиімсіз болуы мүмкін және тіпті офлайн саясатқа қатысуды азайтуы мүмкін деп те болжайды.

Слактивизмді жақтаушылар слактивистер мағыналы әрі маңызды әрекеттерге көбірек араласуы мүмкін деп болжайды. Мысалы, Джорджтаун университетінің 2011 жылы жүргізген зерттеуі бойынша «слактивистер» деп белгіленген адамдар желідегі белсенділікке қатысы жоқ адамдармен салыстырғанда офлайн оқиғаларға екі есе көп қатысатынын көрсетті [11]. Сондықтан, слактивизм өзінің шектеулі тиімділігі үшін жиі сынға ұшырағанымен, ол әлеуметтік және саяси бастамаларға белсендірек қатысуға баспалдақ бола алады.

Президенттік науқанға қолдау көрсетуді немесе үкімет шешімдеріне әсер ету үшін онлайн петицияларға қол қоюды қоса алғанда, бұлар саясатқа бағытталған саяси слактивизм деп аталады. 2024 жылғы АҚШ президенттік сайлауы қарсаңында Трамптың науқаны TikTok-ты үгіт-насихат және имиджді қалыптастыру құралы ретінде белсенді түрде пайдаланды. Маусымнан қарашаға дейін бес ай бойы 15,2 миллион жазылушысы бар «@realdonaldtrump» аккаунтында әртүрлі жазбалар мен бейнелер орналастырылды, бұл саяси науқанды жоғары әрі белсенді етті. Танымал TikTok тенденцияларын қайталау арқылы науқан жас сайлаушылардан айтарлықтай қолдау тапты.

Нәтижесінде, 2025 жылдың 19 қаңтарында бұрын тыйым салынған TikTok келесі күні, яғни 20 қаңтарда, Трамптың инаугурациясымен тұспа-тұс қайта қалпына келтірілді. Ол өз сөзінде TikTok-тың науқан кезінде жас сайлаушыларды тартудағы ықпалды рөліне тоқталып, олардың қолдауы оның 34% артықшылықпен жеңіске жетуіне ықпал еткенін атап өтті. Тиісінше, Трамп платформаға тыйым салуды қайта қарау үшін 90 күндік мораторий енгізу туралы бұйрыққа қол қойды [12]. Бұл әлеуметтік медианың саяси нәтижелерді қалыптастырудағы және қолдауды жұмылдырудағы күшін көрсетеді.

Әлеуметтік медиа тек саяси қатысу құралы ғана емес, сонымен бірге саяси білімді қалыптастыруда да рөл атқарады. Жастардың цифрлық ортадағы белсенділігі олардың азаматтық ұстанымдары мен қоғамдық құндылықтарының қалыптасуымен тығыз байланысты. Осыған байланысты цифрлық платформалар ақпарат тарату құралы ғана емес, сонымен қатар жастардың әлеуметтік жауапкершілігі мен қоғамдық белсенділігін қалыптастыратын маңызды әлеуметтену институты ретінде қарастырылады [13]. Бұл азаматтардың саяси қызмет туралы ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдетеді, олардың білім деңгейіне оң әсер етеді. Цифрлық платформалар студенттерге жаңалықтарға, саяси пікірталастарға және қозғалыстарға бірден қол жеткізуге мүмкіндік береді. Хэштег белсенділігі, онлайн петициялар және виртуалды наразылықтар саяси қатысуды қол жетімді етіп, азаматтардың саяси қатысуындағы дәстүрлі кедергілерді азайтты [14]. Саяси білім мен медианы тұтыну арасындағы байланыс онлайн платформаларда да байқалады, бұл қарым-қатынастың әлеуметтік медиаға таралуы мүмкін екенін болжайды. Дегенмен, Bode және Dalrymple мәліметтері бойынша, әлеуметтік желілердегі ақпаратты ең алдымен кәсіби журналистер емес, пайдаланушылар таратады, бұл осы ақпарат көздерінің сенімділігі мен ақиқаттығына алаңдаушылық тудырады [15, 311-332 бб.]. Демек, ақпаратты тексеру яғни фактчекинг мәселесі туындайды. Егер үгіт-насихат таратуға немесе митингке шақыруға арналған жалған ақпарат болса, көптеген адамдар жалған ақпаратқа адасып, әлеуметтік толқулар мен саяси тұрақсыздыққа әкелуі мүмкін. Демек, дұрыс ақпаратты қамтамасыз ету және фактчекинг шараларын жүзеге асыру жалған ақпараттың қоғамдық пікірге әсер етуіне жол бермеу үшін негіз болып табылады.

Евгений Морозов сияқты зерттеушілер цифрлық ортадағы жалған ақпарат пен идеологиялық жаңғырық камераларының қауіптілігін атап өтті [16]. Бұған қоса, ғалымдар, академиялық орта медиа сауаттылықты арттыруда маңызды рөл атқарады, бұл студенттерге бейтарап ақпаратты пассивті тұтынудың орнына саяси мазмұнды сыни бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, көптеген зерттеулер университеттердің медиа сауаттылығын арттыруда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді, студенттерді бейтарап көзқарастарды сынсыз қабылдаудың орнына саяси ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау дағдыларымен қаруландырады [17]. Яғни академиялық ортаның қоғамдағы медиа сауаттылықты арттырудағы орны айрықша екенін аңғаруға болады.

Қазақстандағы жаңа медианың саяси белсенділікке әсері. Соңғы онжылдықта Қазақстанда интернет пен әлеуметтік медианы пайдалану айтарлықтай артқаны белгілі. 2021 жылғы деректерге сәйкес, халықтың шамамен 70%-ы әлеуметтік желілердің белсенді қолданушылары болды. Instagram, Facebook және YouTube сынды платформалар әсіресе жастар арасында кеңінен таралған [18].

2022 жылғы деректер бойынша халықтың шамамен 82%-ы интернетке қол жеткізе алады, ал олардың едәуір бөлігі Instagram, Facebook, YouTube және TikTok сияқты платформаларды белсенді түрде пайдаланады. Бұл платформалар қазақстандықтардың, әсіресе жастардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. 2022 жылы жүргізілген «Қазақстан жастары» зерттеуіне сәйкес, жастардың 60,3%-ы саяси ақпаратты негізінен әлеуметтік желілерден, блогтардан және мессенджерлерден алады, олардың ішінде WhatsApp, Instagram, YouTube және TikTok аса танымал. Жас буын (18–35 жас аралығы) – Қазақстандағы жаңа медианы ең белсенді пайдаланушы топ. Зерттеулер көрсеткендей, дәл осы жас ұрпақ әлеуметтік желілерді саяси ақпараттың негізгі көзі ретінде жиі қолданады және цифрлық белсенділікке көбірек қатысады. Жаңа медианың арқасында азаматтар түрлі пікірлер мен көзқарастарға, соның ішінде балама ақпарат көздеріне кеңінен қол жеткізе алады. Бұл мемлекеттік үгіт-насихатқа сын көзбен қарауға және саяси ойлаудың дамуына ықпал етеді [19, 526-545 бб.].

Халықтың елеулі бөлігін құрайтын Қазақстан жастары соңғы жылдары саяси көзқарастарын білдіру мен белсенділіктің құралы ретінде әлеуметтік желілерге көбірек жүгінуде. Зерттеулерге сәйкес, 18 бен 30 жас аралығындағы жастар vKontakte, Instagram және YouTube сияқты платформаларда белсендірек, бұл арналарда олар әлеуметтік-саяси мәселелерді талқылап, өзара жұмылуда. Бұл үрдіс дәстүрлі саяси қатысудан

цифрлық белсенділікке бет бұруды көрсетеді, мұнда онлайн платформалар азаматтық белсенділіктің қозғаушы күшіне айналып отыр. Мысалы, «хэштег-активизм» ұғымы қазақстандық жастар арасында кең қолдау тауып, жемқорлық, экологиялық мәселелер мен әлеуметтік әділеттілік тақырыптарын қозғайтын әлеуметтік медиа науқандары қоғамда үлкен назарға ие болуда [20, 23-36 бб.].

Онлайн-петициялар, флешмобтар, хэштег-кампаниялар және цифрлық митингтер сияқты саяси қатысудың жаңа формаларының пайда болуы «цифрлық азаматтықтың» қалыптасуын көрсетеді. Мысал ретінде 2022 жылғы қаңтардағы («Қанды Қаңтар») наразылықтар кезінде Telegram-арналар мен Twitter негізгі ақпарат көздері мен іс-қимылдарды үйлестіру құралына айналғанын айтуға болады [21, 97-116 бб.].

Екінші жағынан, әлеуметтік желілердің алгоритмдері «ақпараттық көпіршіктердің» (filter bubbles) қалыптасуына ықпал етеді, бұл жағдайда пайдаланушылар өз көзқарастарымен сәйкес келетін ғана пікірлерге тап болады. Мұндай құбылыс пікірталастың төмендеуіне, поляризацияның күшеюіне және жекелеген топтардың радикалдануына әкеледі.

Қазақстан жастары (18-29 жас аралығы) саяси пікір білдіру мен белсенділік үшін көбіне әлеуметтік медианы пайдаланады. Instagram мен ВКонтакте секілді платформалар арқылы олар әлеуметтік-саяси мәселелерге қатысты ой бөлісіп, біріге әрекет етеді. Бұл – дәстүрлі саяси қатысудан цифрлық белсенділікке ауысу үдерісінің көрінісі.

Мысалы, «хэштег-активизм» ұғымы жастар арасында кең танымал. Сыбайлас жемқорлық, экология және әлеуметтік әділеттілік мәселелері бойынша әлеуметтік желілердегі кампаниялар көпшіліктің назарын аударып, қоғамдық пікір мен саясатқа ықпал ете алады.

Қазақстандағы саяси мәдениетке әлеуметтік медианың ықпалы соңғы саяси оқиғалар арқылы айқын көрінеді. 2022 жылғы «Қанды қаңтардан» оқиғалары осының нақты мысалы бола алады. Бастапқыда жанармай бағасының өсуінен басталған бұл наразылықтар тез арада жемқорлық пен әлеуметтік теңсіздікке қарсы кең ауқымды толқуларға ұласты [22]. Осы процесте әлеуметтік медиа платформалары қатысушыларды жұмылдыру мен ақпарат таратуда маңызды рөл атқарды. Бұл жаңа медианың кең ауқымды саяси қозғалыстарды ұйымдастырудағы әлеуетін көрсетеді.

Сонымен қатар, феминистік және азаматтық белсенділік те әлеуметтік желілерге барған сайын көбірек сүйеніп келеді. Онлайн платформалар белсенділерге кең аудиторияға шығуға, іс-шараларды үйлестіруге және қоғамдық нормаларға қарсы тұруға мүмкіндік беруде. Бұл факторлар Қазақстанда белсенді әрі қатысушы саяси мәдениеттің қалыптасуына өз үлесін қосып отыр [23].

Саяси хэштегтер (#менояндым, #серуен). 2019 жылдың 9 маусымында Қазақстанда кезектен тыс президент сайлауы өтті. Бұл сайлау 2019 жылғы 19 наурызда еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев отставкаға кеткен соң ұйымдастырылды. Назарбаев биліктен кеткеннен кейін Конституцияға сәйкес Сенат төрағасы Қасым-Жомарт Тоқаев уақытша президент қызметін атқарды. Сайлау науқаны кезінде азаматтық белсенділіктің айтарлықтай өсуі байқалды. Бүкіл елде талқылаулар өтіп, бірнеше қалада бейбіт шерулер болды. Кейбір азаматтар саяси трансформацияны алға тартса, басқалары тұрақтылық пен сабақтастыққа басымдық берді. Тұтастай алғанда, 2019 жылғы президенттік сайлау науқаны Қазақстанның саяси мәдениетінің өзгеру динамикасын көрсетіп, азаматтық белсенділік сезімін және халықтың, әсіресе жастардың саяси белсенділігінің артқанын көрсетті. Instagram, TikTok, Facebook желілерінде #менояндым, #adilsailayushin, #sailau2019, #отправдынеубежишь (#yucantfromthruht), #qazaqkoktemi, #уменяестьвыбор (#ihaveachoice), #oyanqazaqstan, #oyanqazaqstan, #т.б. сияқты хэштегтермен көптеген жазбалар жарияланды.

Instagram желісіндегі жұп бейне жазбаларында актер Әнуар Нұрпейісов, азаматтық белсенділер Әсия Төлесова мен Сүйінбике Сүлейменова, актриса Айсұлу Әзімбаева, блогер Мадина Мусина, блогер Азамат Маркленов, актриса Айнұр Ниязова және белсенді Сұлтан Мұсахан сияқты жас жұлдыздар бейнеленген [24]. Бейнероликтің екінші бөлігінде The Village Kazakhstan бас директоры Айсана Әшім қатысты; блогер Ұлан Қайраласов; ақын Самрат Ыржасов; актер Әнуар Нұрпейісов; саясаттанушы Бақытжан Бұхарбай; суретші Жандула Жапаров; журналист Әсем Жәпішева; режиссер Екатерина Суворова; кәсіпкер Алмас Маратұлы; және актриса Гүлнар Сілбаева. Олар Назарбаев билігі кезінде Қазақстанда 30 жылдан астам уақыт бойы сақталып келген түрлі салалардағы елдің проблемаларына тоқталды. Интернеттің бітелуі, сот және сайлау жүйелеріндегі кемшіліктер, статистикаға қатысты мәселелер – Қазақстан демократия индексі бойынша

144-орында, ең ластанған елдер арасында 20-шы орында және Баспасөз бостандығы индексі бойынша 180-нің ішінде 158-орында болды [25].

#меняндым хэштегі «Oyan, Qazaqstan!» 2019 жылы Қазақстанда пайда болған қозғалыс. Бұл қозғалыс өзін саяси реформаларды жақтайтын қозғалыс деп санайды. 2020 жылдан бастап ол бірқатар кездесулер ұйымдастырып, алдын ала «Менің дауысым ұрланды», «Тағы қанша ұрпақ жүйенің құрбаны болады?» және т.б. ұрандар жазылған тақтайшаларды ұстаған жастардың бейнероликтерін жасады. TikTok сайтында 3332 жазылушысы бар @oyanqazaqstan ресми парақшасы бар. Онда қазақстандықтардың саясаты мен өмірі туралы жарияланымдар орналастырылады. Сонымен бірге оның Instagram желісінде @oyanqazaqstankz аккаунты бар, 15,7 мың жазылушысы бар. Бұл қозғалыстың X (бұрынғы Twitter) (582 оқырман), Facebook (2,9 мың жазылушы) және Telegram (1579 жазылушысы) арналары бар.

Instagram желісінде осы хэштегпен 24,2 мыңнан астам жарияланымдар орналастырылған. TikTok желісінде #меняндым хэштегімен 58 бейне және #меняндымkz астында 71 бейне бар. Дегенмен, бұл бейнелердің кейбірі тақырыпқа қатысы жоқ, өйткені кездейсоқ көңілді мазмұн көбірек назар аудару немесе ұсыныс бетінде пайда болу үшін жиі орналастырылады. Бұл хэштег азаматтық белсенділікке, реформаларға және үкіметтің ашықтығын арттыруға шақыратын жастар арасындағы саяси оянудың символына айналды. Оны елдегі өзгерістерді жақтайтын белсенділер пайдаланды.

#seruen хэштегін (қазақша «қызу» немесе «серуендеу» дегенді білдіреді) «Oян, Qazaqstan» қозғалысы өздерінің қоғамдық жиындары мен Instagram желісіндегі 500-ге жуық жазбаларында белсенді түрде пайдаланды. Мысалы, 2019 жылдың 5 маусымында олар белсенділер ашық қоғамдық кеңістікте пікірталас жүргізіп, қосыла алатын #серуен іс-шарасын ұйымдастырды. TikTok сайтында 43 бейне бар, бірақ олар белсенділерге қатысы жоқ [26].

#отправдынеубежишь («Шындықтан қашуға болмайды» дегенді білдіреді) хэштег 2019 жылы 21 сәуірде Алматыда, Қазақстанда болған наразылық акциясымен байланысты. Марафон шарасы барысында белсенділер Әсия Төлесова мен Бейбарыс Толымбеков Алматы жолдарының бірінің бойында «Шындықтан қаша алмайсың» және «Менде таңдау бар» деген сөздер жазылған баннер ұстады. Бұл демонстрация Қазақстандағы жастар басқаратын саяси белсенділіктің маңызды сәтіне айналды, ортақ мұраттары бар жастарды біріктіріп, «Oян, Қазақстан!», «Қаһарман», «Республика» сияқты қозғалыстардың қалыптасуына дем берді. «Oян, Қазақстан!» және «Қаһарман» саяси реформалар жүргізуде белсенділік танытып отыр. Олардың мүшелері адам құқықтарын қорғаумен айналысады, наразылық акцияларына қатысады және жастардың елдегі саяси процестерге қатысуын арттыру үшін жұмыс істейді [27]. Instagram желісінде 12,7 мыңнан астам жазба бар. Сонымен қатар, TikTok сайтында 88 бейне бар, олардың кейбіреулері тақырыпқа қатысы жоқ.

Сонымен қатар, «Qazaq көктемі» деген мағынаны білдіретін #qazaqkoktemi Қазақстан жастарының саяси оянуы мен азаматтық белсенділігінің символы ретінде қарастыруға болады. Демократиялық реформаларға, әлеуметтік әділеттілікке және үкіметтің жауапкершілігіне шақырулардан туындаған «Араб көктемі» сияқты, Qazaq көктемі қоғамдық саяси өзгерістерге, ашықтыққа және азаматтардың қатысуын арттыруға деген өскелең сұранысты білдіреді. Қозғалыстардың мәнмәтіндері мен ауқымдары әртүрлі болғанымен, екеуі де цифрлық белсенділік пен әлеуметтік медианың адамдарды жұмылдырудағы және реформалар үшін дауыстарын күшейтудегі рөлін көрсетеді. Instagram-да осы хэштегпен 1000-нан астам жарияланымдар және TikTok-та Oyan Qazaqstan қозғалысы жариялаған 4 жарияланым бар.

Қазақстанда #активистынеэкстремисты (аудармасы «Белсенділер экстремист емес») хэштегі азаматтық белсенділікті криминализациялауға қарсы мәлімдеме ретінде қолданылған. Ол саяси белсенділерді қудалауға және басып-жаншуға жауап ретінде пайда болып, пікір білдіруді, наразылық шерулеріне қатысуды және реформаларды насихаттауды экстремизммен теңестірмеу керектігін атап өтті, әсіресе 2022 жылғы «Қанды қантардан» («Сангинарлық қаңтар») кейін. Instagram желісінде бұл туралы 13 мыңнан астам жазба бар.

Президент Тоқаев #WakeUpKazakhstan және #menoindym хэштегтерімен байланысты жастар басқаратын қозғалыстарды мойындап, олардың ең алдымен жас және шығармашыл тұлғалардан тұратынын айтты [28]. Олардың көптеген идеялары жаңашыл және мойындауға лайық екенін атап өтті. Тоқаев сондай-ақ оның саясатының негізгі басымдықтарының бірі жастарды басқаруға және ұлттық мәселелер бойынша шешім қабылдауға тарту екенін тағы да айтты. Ол Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің маңыздылығына

тоқталды. Ол бұл қозғалыстардың өкілдерін көшеде емес, тәртіп пен тұрақтылық жағдайында өзекті мәселелерді талқылау үшін диалог алаңына шақыратынын мәлімдеді. Оның пікірінше, ашық диалог қана қоғамдағы ең өзекті мәселелердің тиімді шешімін табуға көмектеседі.

Әлеуметтік желілер мен хэштегтердің арқасында Қазақстандағы жағдайға халықаралық назар аударылды. Мысалы, «Шындықтан қаша алмайсың», «Менің таңдауым бар» және «Әділ сайлау үшін» деген сөз тіркестері бар туын ұстаған белсенділердің суреттері халықаралық жаңалықтардың басты тақырыптарында орын алып, Freedom House құқық қорғау ұйымының мәлімдемелерінде сілтеме жасалды. Оларға қолдау Лондон, Нью-Йорк сияқты қалаларда және одан тыс жерлерде айтылды. Бұл цифрландырудың нағыз күші – дауысты күшейту, хабардарлықты арттыру және әлеуметтік өзгерістерді жүргізу үшін әлеуметтік медианы пайдалану мүмкіндігі. Жастардың саяси мәдениеті контекстінде әлеуметтік медиа жастарға саяси дискурста белсенді қатысуға және шешім қабылдау үдерістеріне ықпал етуге мүмкіндік беретін, жұмылдыру, насихаттау және насихаттаудың негізгі құралына айналды.

Бейне жазбалардағы хэштегтерді талдау негізінде Instagram негізінен ойын-сауыққа бағытталған мазмұнды көрсететін TikTok-пен салыстырғанда жастар үшін саяси тұрғыдан белсенді платформа болып көрінеді.

Telegram мен Instagram-дағы топтар. Қазақстанда Instagram мен Telegram – жастар арасында ең танымал әлеуметтік желілердің бірі. 2023 жылдың наурыз айында 14-35 жас аралығындағы қазақстандық жастар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес респонденттердің 71%-ы Instagram-ды, ал 59%-ы TikTok-ты, 57%-ы Telegram мен YouTube-ті, 27%-ы Вконтакте, 13%-ы Facebook-ті пайдаланған [29]. Сонымен қатар, 2022 жылдың желтоқсан айындағы жағдай бойынша Instagram-да Қазақстанда 12,6 миллион тіркелген қолданушы болды, олардың 33%-ы 25 жасқа толмаған [30]. Бұл сандар Instagram, Telegram, TikTok-тың қазақстандық жастардың өміріндегі басты рөлін көрсетеді.

Виктория Русакованың 2020 жылы MasaMedia сайтында жасаған контент-сараптамасына сәйкес, саясат, әлеуметтік мәселелер және құқықтар туралы мемдар, комикстер мен иллюстрациялар бар сегіз қазақстандық Instagram аккаунты анықталды [31]. Бұл @alpystogyz, @kiyelitezek, @qonandoyle, @zikibay, @shapalaque, @muratdilmanov, @inkazakhstanwedont, @ashyq_aspannn сияқты аккаунттар өзекті тақырыптарды қайта түсіндіріп, қайталанбас кейіпкерлер жасап, маңызды мәселелерді әзіл-қалжыңға айналдырды. 2025 жылдың 18 наурызындағы жағдай бойынша @alpystogyz, @inkazakhstanwedont және @ashyq_aspannn талдауымызға сүйенсек, 2022-2024 жылдар аралығында @shapalaque, @zikibay, @kiyelitezek жазбалар жазбаған. Бұған дейін қазақстандық және әлемдік саясаткерлердің түрлі карикатураларын жасаған @muratdilmanov енді тікелей эфирде суретшілер картиналар жасай алатын көркем қойылымдар ұйымдастыруға ден қойды. Тек @qonandoyle ғана осы күнге дейін белсенді болып, Қазақстанның өзекті мәселелерін әзілмен жариялап отыр. Бұл тенденция қоғамдық қатысу үлгілерінің өзгеруін, өзін-өзі цензураның күшеюін немесе цифрлық белсенділік стратегияларының дамуын көрсетуі мүмкін.

Қазақстанда Telegram саяси ақпаратпен алмасу, өзекті мәселелерді талқылау және азаматтық белсенділікті жұмылдыру үшін негізгі платформа ретінде қызмет етеді. Мемлекет бақылауындағы БАҚ-тан айырмашылығы, ол балама перспективалар ұсынады және пайдаланушыларға өз пікірлерін еркін жеткізуге мүмкіндік береді. Қазақстанда 2022 жылдың қаңтар айындағы оқиғалар кезінде билік интернетті толығымен жауып тастады, бұл азаматтардың ақпаратқа қол жеткізуін және олардың әрекеттерін үйлестіруін қиындатты. Осы кезеңде Telegram қолжетімді бірнеше байланыс платформаларының бірі болып қала берді, бірақ тек прокси серверлер арқылы жұмыс істеді. Қазақстандық IT маманы Нәрікби Мақсұт мыңдаған пайдаланушыларға шектеулерді айналып өтуге және байланыста болуға көмектесетін прокси-серверлерді ұсынды. Бұл Telegram-тың тәуелсіз ақпаратпен алмасу және цензура жағдайында азаматтарды жұмылдырудың негізгі құралы ретіндегі рөлін одан әрі күшейтті [32].

Жоғарыда айтылғандай, «Оян, Qazaqstan» саяси реформалар қозғалысының 1579 жазылушысы бар ресми арнасы және 2000-ға жуық посты бар.

Сондай-ақ «пятое января» («бесінші қаңтар») – 1858 жазылушы, «#Экстремист емес» – 1051 жазылушы, «Родина вас слушает» («Отан тыңдайды») – 7608 жазылушы, т.б. арналар түрлі саяси оқиғаларды жариялайды.

Онлайн петиция. Қазақстанда азаматтық белсенділікті арттыру мақсатында онлайн петициялардың бірыңғай платформасын құру реформасына сәйкес «e-Petition» ресми платформасы құрылды. 2021 жылдың

1 шілдесінен бастап Қазақстанда азаматтардың мемлекеттік органдарға өтініштерін жіберуге мүмкіндік беретін «e-Otinish» платформасы енгізілді. e-Otinish табысының негізінде «e-Petition» қызметі әзірленіп, іске қосылды. E-Petition платформасына қол жеткізу өтініштерді жіберуге арналған арнайы бөлімді қамтитын e-Otinish веб-сайты арқылы қол жетімді [33].

2024 жылдан бастап e-Petition платформасы Қазақстанда онлайн петицияларды жіберудің ресми құралы ретінде қызмет етеді. Бұл қызмет азаматтарға мемлекеттік органдарға ресми өтініштерді, шағымдарды немесе ұсыныстарды жіберуге мүмкіндік береді, сонымен қатар олардың өтініштерінің күйін бақылауға және ресми жауаптар алуға мүмкіндік береді. Онлайн-петиция жүйесі заңды түрде ресімделсе де, ол 2024 жылдың сәуір айында толық заңды күшіне енеді, өйткені заң қолданысқа енгізілгенге дейін алты ай уақытты талап етеді, өйткені ол 2023 жылдың қазан айында қабылданған.

Қазақстанның бұрынғы Мәдениет және ақпарат вице-министрі болған Данияр Қадыров петициялар жергілікті (Мәслихат) деңгейінде қарау үшін кемінде 2500, ал үкімет деңгейінде 50000 қол жинау керек деп түсіндірді [34]. Бұл шек петициялардың билік органдары қарағанға дейін елеулі қоғамдық қызығушылықты көрсететінін қамтамасыз етеді.

2023 жылдың сәуірінде «Өтініштер туралы заң» күшіне енгенге дейін Қазақстанда петициялар нақты құқықтық мәртебесі жоқ, бейресми болып қала берді [35]. Бұл белгісіздік олардың тиімділігі мен әсеріне әсер етті. Дегенмен, онлайн петиция жүйесі ресми түрде жолға қойылғандықтан, қазір азаматтардың ресми арналар арқылы өз пікірлерін білдіруіне мүмкіндік беретін құқықтық база жасалды. Бейресми платформалардың бірі «www.otinish.kz» болды, ол TALAP қолданбалы зерттеулер орталығының жобасы болды. 2023 жылы онлайн петиция платформасы DDoS-шабуылына тап болып, оның жұмысын тоқтатты [36].

Осы алаңдағы ең көп қолдау тапқан және танымал петициялардың бірі «Қылмыстық және әкімшілік заңнаманы тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғауға қатысты реформалар жүргізуге шақыратын Қазақстан Президентіне ашық үндеу» болды. Бұл петиция қоғамның назарын аударып, Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерін шешудің өзектілігін көрсететін 154 531 қол жинады. Платформадағы жоғары қолдау тапқан тағы бір петиция – «Қуандық Бишімбаев Уәлиханұлының отбасы мүшелері мен туыстарының мүлкі мен мүлкінің шығу тегіне тәуелсіз тексеру жүргізу туралы Қазақстан Республикасының Президентіне ашық үндеу» болды. Бұл петиция 51 638 қол жинап, қоғамдық қолдау көрсету бойынша екінші орында тұр.

Тағы бір әсерлі петиция елдің құқық қорғаушыларын қорғауға деген қоғамның талабын көрсететін «Құқық қорғаушылар Динара Смаилова, Алматы Мұхамеджанов және #НеМолчи Қорын қорғауға шақыру» болды.

Осы жағдайлардың барлығы Қазақстандағы азаматтық белсенділіктің артып келе жатқанын және қоғамның үкіметтің жауапкершілігі мен ашықтығын арттыру талабын көрсетеді. Алайда, бұл онлайн-петициялардың ешқандай заңды мәртебесі болмады, өйткені олар өтініштер туралы заң күшіне енгенге дейін қол қойылған.

2025 жылдың 15 наурызына дейін e-Petition платформасында барлығы 97 ресми петиция бар. Мұнда 2000-нан астам қол қойылған 14 петиция және 84-тен 2000-ға дейін қол қойылған басқа 83 петиция жүргізілді [37].

Жаңа медиа саяси белсенділік үшін жаңа мүмкіндіктер ашқанына қарамастан, ол бірқатар қиындықтарды да туындатады. Ақпараттың өте жылдам таралуы жалған ақпарат пен “фейк жаңалықтардың” кеңінен таралуына себеп болуы мүмкін. Бұл жағдай қоғамды шатастырып, азаматтардың саяси ұстанымына теріс әсер етуі ықтимал [21].

Сонымен қатар «клиптік сана» құбылысының дамуы – яғни қысқа әрі үстірт контентті тұтыну – пайдаланушылардың саяси түсінігінің тереңдігіне кері әсерін тигізуі мүмкін.

Мемлекеттің онлайн пікірталасты реттеуге және бақылауға тырысуы бұл мәселелерді одан әрі күрделендіре түседі. Биліктің басқаша ойлайтындарды тұншықтыруы мен онлайн белсенділікті бақылауға алуы сөз бостандығын шектеп, жаңа медианың ашық саяси мәдениетті қалыптастыру әлеуетін төмендетеді.

Қорытынды.

Жаңа медианың пайда болуы мен дамуы Қазақстандағы саяси мәдениетке, әсіресе жастар арасындағы саяси белсенділікке айтарлықтай әсер етуде. Бүгінгі күні әлеуметтік желілер саяси белсенділік пен пікірталас және мобилизацияның басты алаңына айналды. Жаңа медиа азаматтардың саяси белсенділігін әсіресе онлайн белсенділігін арттырып, әртүрлі көзқарастардың таралуына мүмкіндік беруде. Сонымен қатар ақпарат алу мен таратудың еркіндігі ақпараттық қауіпсіздік мәселесін де тудыруда, яғни жалған фейк ақпараттың таралуы мен ақпаратты мемлекеттік бақылау, цензура сияқты кедергілер әлі де сақталуда.

Жаңа медианың көпқырлы әсерін терең түсіну Қазақстандағы саяси үдерістерді ұғыну үшін ғана емес, сондай-ақ ұқсас әлеуметтік-саяси жағдайдағы елдердегі цифрлық белсенділікке де маңызды үлес қосады. Әлеуметтік медиа мен цифрлық құралдар қазақстандық жастардың саяси мәдениетіндегі өзгерістердің қуатты драйверіне айналды, олардың белсенділігі мен азаматтық санасын арттыруда. Instagram, Telegram және TikTok сияқты платформалар осы ландшафтта әртүрлі функцияларды атқарғанымен, олар саяси көрініс, пікірталас және белсенділік үшін кеңістікті қамтамасыз етеді. Электрондық петиция платформасын енгізу жастардың қатысуын одан әрі институттандырады, бірақ оның ұзақ мерзімді әсері әлі де көрінуі керек. Бұл цифрлық трансформациялар саяси мінез-құлықты қалай қалыптастыратынын және олардың азаматтық белсенділікте ұзақ мерзімді өзгерістерге әкелетінін түсіну үшін үздіксіз зерттеулер өте маңызды.

Зерттеу нәтижесі бойынша жаңа медианың Қазақстан азаматтарының саяси мәдениетінің оның ішінде әсіресе онлайн саяси қатысу мен саяси белсенділігінің артуында маңызды рөл атқаратыны анықталды. Бір жағынан, ол демократияландыруға ықпал етіп, азаматтардың саяси белсенділігін арттырса, екінші жағынан дезинформация, қоғамның фрагментациясы және цифрлық бақылаудың күшеюімен байланысты қиындықтар туғызатыны анықталды. Қазақстанның саяси мәдениетінің болашағы жаңа медианың азаматтық қоғам мен демократиялық институттарды дамытуымен тікелей байланысты екені анықталды.

Қаржыландыру. Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (BR27195711 «Қазақстандағы әлеуметтік-саяси процестер (1980-2020): демократияландыру тәжірибесі және Әділетті мемлекеттің қалыптасуы»).

Авторлардың қосқан үлесі:

Төлен Ж.М. – ғылыми мақаланың мақсат-міндеттерін нақтылау, теориялық әдебиеттерді саралау, зерттеу материалдарын жинап, талдау жүргізу, сондай-ақ жұмыстың теориялық және практикалық бөлімдері мен қорытындысын ғылыми негіздеу;

Халбеков А.Б. – әдебиетпен жұмыс, тілдік материалдарды іріктеу мен талдау, теориялық дереккөздерді жүйелеу;

Жандосова Ш.М. – дереккөздер базасын жүйелеу, мәтінді ғылыми-стильдік өңдеу, дәйексөздер мен сілтемелердің дұрыстығын тексеру, қолжазбаның соңғы редакциясын дайындауға қатысу.

Әдебиеттер тізімі

1. Гердер, И.Г. (1977) Идея к философии истории человечества. Москва: Наука, с. 368.
2. Almond, G.A., Verba, S. (1963) The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. Princeton: Princeton University Press.
3. Sairambay, Y. (2021) "Political culture and participation in Russia and Kazakhstan: A new civic culture with contestation?", Slavonica, 26(2), pp. 116-127. <https://doi.org/10.1080/13617427.2021.1983095>
4. Bennett, W.L. (2012) "The personalization of politics: Political identity, social media, and changing patterns of participation", The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 644(1), pp. 20-39. <https://doi.org/10.1177/00027162124514284>
5. Smyth, T.N., Best, M.L. (2013) "Tweet to trust: Social media and elections in West Africa", in Proceedings of the Sixth International Conference on Information and Communication Technologies and Development: Full Papers, 1, pp. 133-141.

6. Loader, B.D., Vromen, A., Xenos, M.A. (2014) "The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement", *Information, Communication & Society*, 17(2), pp. 143-150. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.871571>
7. Dickinson, J. (2014) "«Prosymo maksimal'nyi perepost!» Tactical and discursive use of social media in Ukraine's Euromaidan", *Ab Imperio*, (3).
8. Kulyk, V. (2014) "The media at the time of unrest: A report of a Maidan participant", *Russian Journal of Communication*, 6(2), pp. 181-185. <https://doi.org/10.1080/19409419.2014.908695>
9. Onuch, O. (2014) "Social networks and social media in Ukrainian «Euromaidan» protests", *The Washington Post*, 2 January. Available via the link: <https://web.archive.org/web/20160617050614/https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/01/02/social-networks-and-social-media-in-ukrainian-euromaidan-protests-2/> (Accessed: 03.07.2025).
10. UNAIDS (2010) *UNAIDS Outlook Report July 2010*. World Health Organization, pp. 142-143.
11. Andresen, K. (2011) "Why Slacktivism is Underrated", *Mashable*. Available via the link: <https://web.archive.org/web/20111102050000/http://mashable.com/2011/11/02/slacktivism/> (Accessed: 03.07.2025).
12. Трамп рассказал, как относится к TikTok (2024). Доступно по ссылке: <https://www.mk.ru/politics/2024/12/16/tramp-rasskazal-kak-otnositsya-k-prilozheniyu-tiktok.html> (Дата обращения: 03.07.2025).
13. Sembinova, A., Nurov, M., Rashimbetov, R., Nessipkaliyev, D., & Mamytkanov, D. (2025). "Charity Work and Religious Orientation: The Experience of the Student-Age Population", *Journal of Culture and Values in Education*, 8(3), 39-60. <https://doi.org/10.46303/jcve.2025.26>
14. Bennett, W.L., Segerberg, A. (2013) "The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics", *Information, Communication & Society*, 15(5), pp. 739-768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
15. Bode, L. and Dalrymple, K.E. (2016) "Politics in 140 characters or less: Campaign communication, network interaction, and political participation on Twitter", *Journal of Political Marketing*, 15(4), pp. 311-332.
16. Morozov, E. (2012) *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs.
17. Rystina, I.S. (2013) "Evolution of the political culture of the youth of Kazakhstan", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 89, pp. 293-298. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.869>
18. Kosnazarov, D. (2019) "Hashtag Activism: Youth, Social Media and Politics in Kazakhstan", *Voices on Central Asia*. Available via the link: <https://voicesoncentralasia.org/hashtag-activism-youth-social-media-and-politics-in-kazakhstan/> (Accessed: 03.07.2025).
19. Bekmagambetov, A. et al. (2018) "Critical social media information flows: Political trust and protest behaviour among Kazakhstani college students", *Central Asian Survey*, 37(4), pp. 526-545. <https://doi.org/10.1080/02634937.2018.1479374>
20. Tolen, Zh., Alisherova, A. (2023) "The role of new media in the political participation of young people in Kazakhstan", *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*, 144(3), pp. 23-36. Available via the link: <https://bulpolit.enu.kz/index.php/main/article/view/86> (Accessed: 03.07.2025).
21. Tolen, Zh., Aitymbetov, N., Ismagambetov, T., Toktarov, Y. and Alisherova, A. (2023) "The Impact of Digitalization on Political Engagement Among Kazakhstani Youth: A Comparative Study Before and After 'Qandy Qantar' of 2022", *Journal of Social Studies Education Research*, 14(3), pp. 97-116. Available via the link: <https://www.jsser.org/index.php/jsser/article/view/5132> (Accessed: 03.07.2025).
22. Kozlowska, J. (2023) "A year after Kazakhstan's deadly riots, questions persist", *AP News*, 20 January. Available via the link: <https://apnews.com/article/politics-kassym-jomart-tokayev-kazakhstan-almaty-27777324a342490b-737866449ca00f93> (Accessed: 03.07.2025).
23. Azizi, A. (2023) "From Social Media to Social Change: Online Platforms' Impact on Kazakhstan's Feminist and Civil Activisms", in: Mihr, A., Sorbello, P. and Weiffen, B. (eds) *Securitization and Democracy in Eurasia*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-16659-4_14
24. МЕН ОЯНДЫМ (б. г.) Видео материал. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://vkvideo.ru/video356110771_456241320 (Қаралған күні: 03.07.2025).

-
25. Ұйқыңды жалғастыра бер, ал мен ояндым (б. г.) Видеоматериал. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://vkvideo.ru/video-164332455_456239245 (Қаралған күні: 03.07.2025).
26. Amnesty International (б. г.) *Kazakhstan: Four activists' mobile devices infected with Pegasus Spyware*. Available via the link: <https://www.amnesty.org/> (Accessed: 03.07.2025).
27. «От правды не убежишь»: Как сложилась жизнь авторов акции спустя 4 года (б. г.) Доступно по ссылке: https://youth.kz/article/ot-pravdy-ne-ubezhish-kak-slozhilas-zhizn-avtorov-akcii-spustya-4-goda-7AVq88sctrxIIc0UWXQp?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 03.07.2025).
28. Токаев о #Менояндым: Надо отдать им должное (б. г.) Доступно по ссылке: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-o-menoyandyim-nado-otdat-im-doljnoe-371760/?ysclid=m8bonho6oa559639590 (Дата обращения: 03.07.2025).
29. Рейтинг социальных сетей в Казахстане и что от них ждут покупатели (б. г.) Доступно по ссылке: https://profit.kz/news/64582/Rejting-socialnih-setej-v-Kazahstane-i-cto-ot-nih-zhdut-pokupateli/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 03.07.2025).
30. Сколько казахстанцев в интернете и что они там делают – цифры из исследования digital-рынка (2022) Доступно по ссылке: https://digitalbusiness.kz/2022-12-27/skolko-kazahstanczev-v-internete-i-cto-oni-tam-delayut-cifry-iz-issledovaniya-digital-rynka/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 03.07.2025).
31. Masa Media (б. г.) *8 казахстанских инстаграм-аккаунтов о политике*. Доступно по ссылке: <https://masa.media/ru/site/instagramday-sayasat-zhayly-8-azastandy-akkaunt?ysclid=m8e7qf516764243598> (Дата обращения: 03.07.2025).
32. «КНБ-шники тоже использовали мои прокси». Нарикби Максут о разработках, которые помогли казахстанцам во время январских событий (б. г.) Доступно по ссылке: https://esquire.kz/knb-shniki-tozhe-ispolzovali-moi-proksi-narikbi-maksut-o-razrobotah-kotorye-pomogali-kazahstancam-vo-vremja-janvarskih-sobytij/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 03.07.2025).
33. Онлайн-петиции (б. г.) Доступно по ссылке: <https://drfl.kz/ru/online-petitsii-v-kazahstane/> (Дата обращения: 03.07.2025).
34. Қазақстандағы онлайн-петициялар 2024 жылғы сәуірден бастап заңды күшіне енеді (2024). Сілтеме арқылы қол жетімді: https://inbusiness.kz/kz/last/kazakstandagy-onlajn-peticiyalar-2024-zhylgy-sauir-den-bastap-zandy-kushine-enedi?utm_source=chatgpt.com (Қаралған күні: 03.07.2025).
35. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы (2023) «Әділет» АҚЖ. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000031> (Қаралған күні: 03.07.2025).
36. TALAP петиция сайты (б. г.) Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://otinish.kz/ru/> (Қаралған күні: 03.07.2025).
37. Озвучено решение по петиции об утильборе (б. г.) Доступно по ссылке: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/ozvucheno-reshenie-po-petitsii-ob-utilibore-541930/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 03.07.2025).

Ж.М. Толен¹, А.Б. Халбеков², Ш.М. Жандосова³

¹Университет Туран, Национальная академия наук при Президенте РК, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан
(E-mail: tolen.zh.kz@gmail.com, armanhalbekov041@gmail.com, sholpan_zhandosova@mail.ru)

Влияние новых медиа на политическую культуру в Казахстане

Аннотация. В современную цифровую эпоху новые медиа-платформы существенно изменили политическую культуру и участие граждан в разных странах мира. В Казахстане, обладающем уникальной социально-политической структурой, также наблюдаются изменения в политическом участии, особенно среди молодежи. Широкое распространение социальных медиа оказало влияние на политическую активность и общественное мнение, вызвав значительные изменения в политической культуре страны. В данной статье

рассматривается влияние новых медиа на политическую культуру Казахстана, в том числе на формирование политических знаний, ценностей граждан и их политическую активность. Основное внимание уделяется активности молодежи, доверию к государственным институтам и динамике гражданского участия. Опираясь на новейшие исследования и статистические данные, авторы статьи анализируют, как цифровые платформы становятся пространством для выражения политических взглядов и мобилизации, каким образом они влияют на восприятие управления и социальных проблем, а также какова роль социальных сетей как инструмента политического участия. Посредством контент-анализа политического дискурса казахстанцев в социальных сетях в статье исследуются частота политического контента, его тематика (поддерживающая, критическая, нейтральная) и формы участия (лайки, репосты, комментарии).

Ключевые слова: политическая культура, новые медиа, политический активизм, онлайн-участие, социальные медиа.

Zh.M. Tolen¹, A.B. Khalbekov², Sh.M. Zhandosova³

¹Turan University, National Academy of Sciences under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*³Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: tolen.zh.kz@gmail.com, armanhalbekov041@gmail.com, sholpan_zhandosova@mail.ru)*

The influence of new media on political culture in Kazakhstan

Abstract. In the modern digital era, new media platforms have significantly changed political culture and citizen participation in different countries around the world. Kazakhstan, which has a unique socio-political structure, is also experiencing changes in political participation, especially among young people. The widespread use of social media has influenced political activity and public opinion, causing significant changes in the country's political culture. This article examines the impact of new media on the political culture of Kazakhstan, including the formation of political knowledge, values, and political activity of citizens. The focus is on youth activism, trust in public institutions, and the dynamics of civic participation. Drawing on the latest research and statistics, the article analyzes how digital platforms are becoming spaces for political expression and mobilization, how they influence the perception of governance and social issues, and the growing role of social media as a tool for political participation. Through content analysis of the political discourse of Kazakhstanis on social networks, the article examines the frequency of political content, its subject matter (supportive, critical, neutral), and forms of participation (likes, reposts, comments).

Keywords: political culture, new media, political activism, online participation, social media.

References

1. Herder, J.G. (1977) *Idey k filosofii istorii chelovechestva*. Moskva: Nauka, str. 333–368. [in Russian]
2. Almond, G.A., Verba, S. (1963) *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
3. Sairambay, Y. (2021) "Political culture and participation in Russia and Kazakhstan: A new civic culture with contestation?", *Slavonica*, 26(2), pp. 116-127. <https://doi.org/10.1080/13617427.2021.1983095>
4. Bennett, W.L. (2012) "The personalization of politics: Political identity, social media, and changing patterns of participation", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), pp. 20-39. <https://doi.org/10.1177/00027162124514284>
5. Smyth, T.N., Best, M.L. (2013) "Tweet to trust: Social media and elections in West Africa", in *Proceedings of the Sixth International Conference on Information and Communication Technologies and Development: Full Papers*, 1, pp. 133-141.
6. Loader, B.D., Vromen, A., Xenos, M.A. (2014) "The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement", *Information, Communication & Society*, 17(2), pp. 143-150. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.871571>

-
7. Dickinson, J. (2014) “«Prosymo maksimal’nyi perepost!» Tactical and discursive use of social media in Ukraine’s Euromaidan”, *Ab Imperio*, (3).
 8. Kulyk, V. (2014) “The media at the time of unrest: A report of a Maidan participant”, *Russian Journal of Communication*, 6(2), pp. 181-185. <https://doi.org/10.1080/19409419.2014.908695>
 9. Onuch, O. (2014) “Social networks and social media in Ukrainian «Euromaidan» protests”, *The Washington Post*, 2 January. Available via the link: <https://web.archive.org/web/20160617050614/https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/01/02/social-networks-and-social-media-in-ukrainian-euromaidan-protests-2/> (Accessed: 03.07.2025).
 10. UNAIDS (2010) *UNAIDS Outlook Report July 2010*. World Health Organization, pp. 142-143.
 11. Andresen, K. (2011) “Why Slacktivism is Underrated”, *Mashable*. Available via the link: <https://web.archive.org/web/20111102050000/http://mashable.com/2011/11/02/slacktivism/> (Accessed: 03.07.2025).
 12. Tramp rasskazal, kak otnositsja k TikTok (2024). Dostupno po ssylke: <https://www.mk.ru/politics/2024/12/16/tramp-rasskazal-kak-otnositsya-k-prilozheniyu-tiktok.html> (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
 13. Sembinova, A., Nurov, M., Rashimbetov, R., Nessipkaliyev, D., & Mamytkanov, D. (2025). “Charity Work and Religious Orientation: The Experience of the Student-Age Population”, *Journal of Culture and Values in Education*, 8(3), 39-60. <https://doi.org/10.46303/jcve.2025.26>
 14. Bennett, W.L., Segerberg, A. (2013) “The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics”, *Information, Communication & Society*, 15(5), pp. 739-768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
 15. Bode, L. and Dalrymple, K.E. (2016) “Politics in 140 characters or less: Campaign communication, network interaction, and political participation on Twitter”, *Journal of Political Marketing*, 15(4), pp. 311-332.
 16. Morozov, E. (2012) *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs.
 17. Rystina, I.S. (2013) “Evolution of the political culture of the youth of Kazakhstan”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 89, pp. 293-298. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.869>
 18. Kosnazarov, D. (2019) “Hashtag Activism: Youth, Social Media and Politics in Kazakhstan”, *Voices on Central Asia*. Available via the link: <https://voicesoncentralasia.org/hashtag-activism-youth-social-media-and-politics-in-kazakhstan/> (Accessed: 03.07.2025).
 19. Bekmagambetov, A. et al. (2018) “Critical social media information flows: Political trust and protest behaviour among Kazakhstani college students”, *Central Asian Survey*, 37(4), pp. 526-545. <https://doi.org/10.1080/002634937.2018.1479374>
 20. Tolen, Zh., Alisherova, A. (2023) “The role of new media in the political participation of young people in Kazakhstan”, *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*, 144(3), pp. 23-36. Available via the link: <https://bulpolit.enu.kz/index.php/main/article/view/86> (Accessed: 03.07.2025).
 21. Tolen, Zh., Aitymbetov, N., Ismagambetov, T., Toktarov, Y. and Alisherova, A. (2023) “The Impact of Digitalization on Political Engagement Among Kazakhstani Youth: A Comparative Study Before and After ‘Qandy Qantar’ of 2022”, *Journal of Social Studies Education Research*, 14(3), pp. 97-116. Available via the link: <https://www.jsser.org/index.php/jsser/article/view/5132> (Accessed: 03.07.2025).
 22. Kozlowska, J. (2023) “A year after Kazakhstan’s deadly riots, questions persist”, *AP News*, 20 January. Available via the link: <https://apnews.com/article/politics-kassym-jomart-tokayev-kazakhstan-almaty-27777324a342490b-737866449ca00f93> (Accessed: 03.07.2025).
 23. Azizi, A. (2023) “From Social Media to Social Change: Online Platforms’ Impact on Kazakhstan’s Feminist and Civil Activisms”, in: Mihr, A., Sorbello, P. and Weiffen, B. (eds) *Securitization and Democracy in Eurasia*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-16659-4_14
 24. MEN OJaNDYM (b. g.) Videomaterial. Silteme arkyly kol zhetimdi: https://vkvideo.ru/video356110771_456241320 (Karalghan kuni: 03.07.2025). [in Kazakh]
 25. Ujkyndy zhalgastyra ber, al men ojandym (b. g.) Videomaterial. Silteme arkyly kol zhetimdi: https://vkvideo.ru/video-164332455_456239245 (Karalghan kuni: 03.07.2025). [in Kazakh]

-
26. Amnesty International (б. р.) Kazakhstan: Four activists' mobile devices infected with Pegasus Spyware. Available via the link: <https://www.amnesty.org/> (Accessed: 03.07.2025).
27. «От правды не убежишь»: Как slozhilas' zhizn' avtorov akcii spustja 4 goda (b. g.) Dostupno po ssylke: https://youth.kz/article/ot-pravdy-ne-ubezhish-kak-slozhilas-zhizn-avtorov-akcii-spustya-4-goda-7AVq88sc-trxIIc0UWXQp?utm_source=chatgpt.com (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
28. Tokaev o #Menojandym: Nado otdat' im dolzhnoe (b. g.) Dostupno po ssylke: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-o-menojandym-nado-otdat-im-dolzhnoe-371760/?ysclid=m8bonho6oa559639590 (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
29. Rejting social'nyh setej v Kazahstane i chto ot nih zhдут pokupateli (b. g.) Dostupno po ssylke: https://profit.kz/news/64582/Rejting-socialnih-setej-v-Kazahstane-i-что-ot-nih-zhdut-pokupateli/?utm_source=chatgpt.com (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
30. Skol'ko kazahstanczev v internete i chto oni tam delajut – cifry iz issledovaniya digital-rynka (2022) Dostupno po ssylke: https://digitalbusiness.kz/2022-12-27/skolko-kazahstanczev-v-internete-i-что-oni-tam-delayut-cifry-iz-issledovaniya-digital-rynka/?utm_source=chatgpt.com (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
31. Masa Media (b. g.) 8 kazahstanskih instagram-akkauntov o politike. Dostupno po ssylke: <https://masa.media/ru/site/instagramday-sayasat-zhayly-8-azastandy-akkaunt?ysclid=m8e7qf516764243598> (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
32. «KNB-shniki tozhe ispol'zovali moi proksi». Narikbi Maksut o razrabotkah, kotorye pomogali kazahstancam vo vremja janvarskih sobytij (b. g.) Dostupno po ssylke: https://esquire.kz/knb-shniki-tozhe-ispolzovali-moi-proksi-narikbi-maksut-o-razrabotah-kotorye-pomogali-kazahstancam-vo-vremja-janvarskih-sobytij/?utm_source=chatgpt.com (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
33. Onlajn-peticii (b. g.) Dostupno po ssylke: <https://drfl.kz/ru/online-petitsii-v-kazahstane/> (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]
34. Kazakstandagy onlajn-peticijalar 2024 zhylygy sauirден bastap zandy kushine enedi (2024). Silteme arkyly kol zhetimdi: https://inbusiness.kz/kz/last/kazakstandagy-onlajn-peticijalar-2024-zhylygy-sauirden-bastap-zandy-kushine-enedi?utm_source=chatgpt.com (Karalgan kuni: 03.07.2025). [in Kazakh]
35. Kazakstan Respublikasynyn kejbir zannamalyk aktilerine ozgerister men tolyktyrular engizu turaly (2023) «Adilet» AKZh. Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000031> (Karalgan kuni: 03.07.2025). [in Kazakh]
36. TALAP peticiya sajty (b. g.) Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://otinish.kz/ru/> (Karalgan kuni: 03.07.2025). [in Kazakh]
37. Ozvucheno reshenie po peticii ob util'sbore (b. g.) Dostupno po ssylke: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/ozvucheno-reshenie-po-petitsii-ob-util'sbore-541930/?utm_source=chatgpt.com (Data obrashhenija: 03.07.2025). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Төлен Ж.М. – PhD, Тұран университеті Халықаралық қатынастар және дипломатия жоғары мектебінің зерттеуші-профессоры, ҚР Президенті жанындағы Ұлттық ғылым академиясы Білім және қоғамды дамыту орталығының басшысы, Алматы, Қазақстан.

Халбеков А.Б. – PhD докторант, Саясаттану және саяси технологиялар кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Жандосова Ш.М. – PhD, қауымдастырылған профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

Толен Ж.М. – PhD, профессор-исследователь Высшей школы международных отношений и дипломатии университета Туран, руководитель Центра образования и общественного развития Национальной академии наук при Президенте РК, Алматы, Казахстан.

Халбеков А.Б. – PhD докторант, кафедра политологии и политических технологий, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Жандосова Ш.М. – PhD, ассоциированный профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

Tolen Zh.M. – PhD, Research Professor, High School of International Relations and Diplomacy, Turan University, Head of the Center for Education and Social Development of the National Academy of Sciences under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

Khalbekov A.B. – PhD student, Department of Political Science and Political Technologies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Zhandossova Sh.M. – PhD, Associate Professor, Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).